

ASPECTE ALE PREZENȚEI MONEDELOR GRECEȘTI, DACICE ȘI ROMANE REPUBLICANE ÎN DOBROGEA (SECOLELE V-I a.Chr.)

Gabriel M. Talmațchi

Articolul¹ își propune prezentarea stadiului cercetărilor privind aspecte ale prezenței monedelor grecești (altele decât cele din Histria, Tomis și Callatis), dacice și romane republicane, în teritoriul dintre Dunăre și Mare – Dobrogea istorică (inclusiv spațiul aflat în Bulgaria), în secolele V-I a. Chr. Pornind de la date cunoscute completăm informațiile, observațiile numismatice și economice prin intermediul descoperirilor recente. Ne exprimăm de la început regretul privind modul incomplet de publicare a materialelor monetare descoperite în Cadrilater de către cercetătorii bulgari, preferându-se tezaurele și excluzând identificările izolate, situația complicând demersul cercetării noastre².

În evoluția societății autohtone din a doua jumătate a mileniului I a. Chr. pot fi urmărite transformările survenite în diferite etape de dezvoltare a culturii sale materiale și spirituale, modul de organizare și de manifestare pentru fiecare din etapele parcurse și deosebirile existente de la o zonă la alta. Modificările petrecute pe parcurs în organizarea lor socială și economică au permis o dezvoltare deosebită a societății autohtone creând, și pe fondul influenței eline, posibilitatea utilizării monedei venită din spațiul atelierelor monetare grecești.

Primele monede tratate sunt cele grecești autonome emise de diferite centre aflate mai aproape sau mai departe de spațiul geografic analizat. În total au fost cartate 33 de puncte cu descoperiri, dintre care 4 tezaure și restul izolate.

Problema relațiilor apărute între diversele orașe grecești atât pentru perioada clasică cât și pentru cea elenistică este complexă, dar moneda, în anumite condiții poate să limpezească diferite aspecte pline de interes. Nu analizăm universuri economice diferențiate, ci poate unele diferențe apărute în mecanismele schimbului pe fondul unei inițiale infrastructuri arhaice, moneda străină apărând pe fondul dezvoltării producției și a schimbului, cu evoluții paralele și continue. Comerțul se constituie într-un perfect liant pentru diferite arii geografice, creând spații de rezonanță în sisteme economice simple și robuste.

Un rol foarte important ca intermediar pentru monedele străine l-a jucat centrul urban grecesc de la Histria, începând cu secolele VI-V a. Chr.³, dar mai ales în secolul al IV-lea⁴ când se manifestă printr-o economie în plină expansiune datorată penetrației cu un profund caracter comercial din întreaga zonă pontică.

Staterul cyzician s-a constituit, la gurile Dunării și în Peninsula Balcanică, ca și în nord-vestul Pontului Euxin ca o valoare concentrată, tezaurele reprezentând depozite ale comercianților eleni⁵, moneda fiind implicată mai rar într-o circulație propriu-zisă. Apariția sa la gurile Dunării și de aici în mediul autohton s-a făcut dinspre Hellepont mai ales pe

cale maritimă⁶ și de aici prin Histria⁷, interesată în adoptarea unei monede apreciată și impusă pe piața Pontului în secolele V-IV a. Chr., mai sigur în IV a. Chr.

Emisiunile monetare de la Olbia s-au bucurat ca intermediar de același centru prosper –Histria⁸- la care se adaugă o propunere probabil directă prin negustori⁹, a se vedea în acest sens și materialul constitutiv ce era bronzul. Situația este bine individualizată în Dobrogea, unde jumătatea de nord pare alimentată prin Histria, iar cea de sud (limita descoperirilor fiind la Viile, (jud. Constanța)¹⁰ în sud-vest și Mangalia¹¹ în sud-est) prin negustori dornici de câștig în mediul autohton. Fără discuție că ele au pătruns într-o zonă economică dominată de monedă histriană atât la Dunăre, cât și pe litoralul marin, remarcându-se numeroase monede tip Borysthenes (mai mult de jumătate din descoperiri și datate 330-300 a. Chr., deci sfârșitul secolului IV a. Chr.). Cu alte cuvinte, prezența monetară olbiană cunoaște o accelerație vizibilă în perioada elenistică, cu o deosebită importanță documentară.

Restul descoperirilor de monede grecești își găsesc un loc binemeritat în peisajul monetar analizat, fiind greu de stabilit anumite corespondențe și căi de pătrundere cu și prin cetățile vest-pontice Histria (remarcăm pe cele din Perinth¹², Heraclea Pontică¹³, Mesembria¹⁴, Amissos¹⁵, Maroneia¹⁶), Tomis și Callatis. Pot fi enumerate în general și alte descoperiri provenind din ateliere monetare ca Panticapeum¹⁷, Tyras¹⁸, Fanagoria¹⁹, Dionysopolis²⁰, Odessos²¹, Bizantion²², Sinope²³, Efes²⁴, Chalcedon²⁵, Abydos²⁶, Aegyna²⁷, Apollonia Pontică²⁸, etc.

Cu excepția a câtorva descoperiri de la Dunăre, monedele din Dionysopolis au fost găsite pe litoral, cu deosebire în sud, sau în imediata apropiere, bronzuri datate în secolele IV-I a. Chr.. Mesambria cu al său atelier monetar deschis din secolul IV a. Chr. a alimentat zonele din nordul și sudul Dunării într-o cantitate mai mare față de ceea ce se cunoștea până nu de mult, meritând un loc important între cele mai prolifiche prezențe dobrogene, atât în tezaure cât și izolate, 84 piese din argint și bronz, datate în secolele IV-I a. Chr.

Emiterea monedei a reprezentat o etapă evoluată a dezvoltării polisului grec și corespunde unei necesități sporite în satisfacerea formelor de colaborare între autohtoni și greci și între diverse comunități grecești, trasându-se astfel adevărate linii de schimb modificate începând cu secolul IV a. Chr. Datorate dinamicii relațiilor politice locale sau zonale. De remarcat prezența în cadrul descoperirilor izolate a monetărilor din nord-vestul Pontului în proporție de aproximativ 36%, a celor din vestul și sud-vestul Pontului în proporție de aproximativ 47%, a celor din sud doar cu 8%, iar restul cu 9%. De asemenea, aceste descoperiri s-au făcut în proporție covârșitoare în așezări getice și în cetăți grecești dobrogene de pe litoral, apoi în centrul regiunii sau pe Dunăre, însă identificările făcute nu ne pot oferi, din precauție, decât o direcție geografică.

Vorbindu-se despre existența relațiilor economice și comerciale între diverse centre grecești în bibliografia de specialitate se atrăgea atenția asupra dificultății stabilirii naturii lor, fiind clasificate ca pătrunderi directe sau mijlocite, cu raporturi economice și politice sau cu circulație de oameni²⁹. O parte însemnată a acestor descoperiri din Dobrogea sunt passim-uri, ele trebuind totuși să fie luate în calcul dacă fac parte dintr-un fenomen monetar acceptat, sperând ca o dată cu trecerea timpului numărul și ponderea lor se va micșora considerabil. În ultimii ani au apărut piese monetare de un real interes în urma cercetărilor

sistematice și a unor lucrări cu caracter agricol, la care adăugăm informațiile datorate colecționarilor particulari inimoși, pasionați amatori de arheologie și numismatică.

O categorie monetară puțin semnificativă din punct de vedere a prezenței în Dacia Pontică o constituie emisiunile regilor elenistici din Siria și Egipt. Cele aparținând lui Seleucus I, odată cu începutul sec. III a. Chr., au pătruns în Dobrogea³⁰, iar cele egiptene odată cu jumătatea sau sfârșitul aceluiași secol. Apariția lor este întâmplătoare, monedele fiind antrenate în fluxul monetar de alte emisiuni, în special macedonene, asocierea lor fiind frecventă în tezaure. Pentru cele egiptene, cu două excepții dunărene³¹, restul de descoperiri sunt concentrate în Tomis³².

Monedele geto-dacice apărute în Dobrogea fac parte din cea de a doua etapă a monetăriei din nordul Dunării, fiind de tip Vârteju-București (îndeosebi de-a lungul malului Dunării de la Păcuiul lui Soare la Isaccea), tip Dumbrăveni (pe malul Mării), tip Adâncata Mănăstirea (idem), tip Inotești-Răcoasa (pe malul Dunării de la Păcuiul lui Soare la Dunăreni), tip Alexandru III-Filip III Arideul (la Hârșova) și tip Măcin (pe malul Dunării de la Măcin la Mahmudia)³³. După cum se observă din enumerarea tipurilor de mai sus datarea se poate face în perioada secolelor II-I a. Chr., cele mai multe descoperiri fiind făcute de-a lungul Dunării, deci în spațiul de pe stânga și dreapta fluviului acolo unde s-au dezvoltat relații intergetice economice și monetare.

Cele mai multe atestări sunt izolate și întâmplătoare, două fiind tezaure. În total au fost cartate 11 puncte cu descoperiri, într-un singur caz având și context arheologic, cea de tip Alexandru III-Filip III Arideul, dar de sec. I a. Chr.³⁴, cu alte cuvinte s-ar putea ca piese izolate de acest tip, cu aversul calp să fi supraviețuit în lumea tracă mai mult în circulație.

O altă categorie importantă de monede grecești este formată din emisiuni târzii specifice secolelor II-I a. Chr., de Macedonia Prima, Thasos și Dyrhachium, apărute dinspre sud și sud-vest și orientate spre vadurile comerciale de la Dunăre, cu o circulație favorabilă ambelor sensuri. În Dobrogea au fost cartate 10 puncte cu descoperiri, dintre care 7 sunt tezaure Silistra (3)³⁵, Dobrici³⁶, Horia³⁷, Hârșova³⁸, Murfatlar³⁹, Măcin⁴⁰, Ostrov⁴¹), iar restul izolate (Thasos la Luncașița⁴², Silistra⁴³, Sabla⁴⁴ și nordul teritoriului⁴⁵, Macedonia Prima la Cernavodă⁴⁶, Dyrhachium la Hârșova⁴⁷, Isaccea⁴⁸, nordul Dobrogei⁴⁹ și passim-uri⁵⁰). Față de ceea ce se cunoștea, în prezent a crescut numărul descoperirilor izolate, mai ales thasiene (17 ex.) în nordul Dobrogei (11,7%), în Cadrilater (17,6%) și passim-uri (70,7%). În total, pentru aceste piese specifice secolelor II-I a. Chr., marea lor majoritate sunt descoperite la Dunăre (80%) – de la Isaccea și 20% spre interiorul regiunii.

Deși monedă de circulație universală, denarul roman republican și-a făcut apariția în Dobrogea într-o viață economică dominată de nominalul grecesc (în special histrian, tomitan, callatian) explicându-se astfel, poate, până la un moment dat raritatea sa în descoperiri (atât cronologic cât și arheologic).

Direcțiile de interes pentru studiul circulației denarului roman republican în Dobrogea sunt trei: malul drept al Dunării, litoralul Pontului Euxin și interiorul teritoriului⁵¹. Aceste direcții sunt trădate de descoperirile monetare izolate sau în tezaure. Au fost cartate 41 de puncte cu descoperiri din care 12 tezaure, iar restul izolate. Primele emisiuni corespund

denarilor sau emisiunilor de bronz tip semis tip ANONYMUS datate post 211 a. Chr.⁵² și pătrunse probabil mai târziu, iar ultimele aparțin lui Marcus Antonius pentru legiuni și datate 32-31 a. Chr., noile descoperiri de acest gen adăugându-se celor cunoscute⁵³, a căror circulație și frecvență semnificativă se manifestă abia în secolul I p. Chr., mai ales în tezaurele ce se încheie cu emisiuni din a doua jumătate a acestui secol. Demn de amintit privitor la frecvența unor emisiuni este și ponderea deosebită a celor din deceniile 2 și 3 ale sec. I a. Chr. pe piața monetară.

Așa cum am mai arătat⁵⁴, cea mai mare densitate în descoperiri se constată în zona delimitată de Durostorum-Silistra și Oltina situație explicată după părerea noastră, pe de o parte prin existența la Izvoarele a celui mai important vad de trecere a fluviului Dunărea din zona cuprinsă între Transmarisca și Carsium, dar și spre Muntenia⁵⁵, iar pe de altă parte prin prezența și importanța centrului de la Durostorum cu rol semnificativ ca punct de tranzit pentru ceea ce venea din sud și alimenta piețe averse de monetar recunoscut și apreciat⁵⁶.

Materialul numismatic ce stă la baza demersului nostru, fie mai vechi, fie mai nou din descoperiri, ne îngăduie să întrededem cu prudență direcții de cercetare a problemei, ce sunt orientate de-a lungul Dunării, a litoralului Pontului Euxin și spre centrul sau sud-vestul regiunii. Dunărea rămâne pe mai departe prin malurile sale principala cale de comunicație economico-comercială pentru populația getică și elementele grecești în orientarea acestora spre nord⁵⁷. Moneda greacă, mai ales în perioada elenistică cunoștea probabil o întrebunțare curentă, răspunzând diferitelor cerințe comerciale pe care le dezvoltă orașul grec din epocă, transformat într-un organism complex, dar niciodată atât de strălucitor și puternic ca în perioada arhaică (ca la Histria). Pe fondul prezenței puternice a monedei histriene și apoi tomitane și callatiene în teritoriu, apar emisiuni ale unor cetăți ale Bazinului Pontic, rivale economic, dar nu într-o pondere atât de mare încât să fie contrate și excluse. Mai mult, unele centre devin intermediare pentru altele, într-un "joc" economic, mai mult sau mai puțin coordonat, dar cu o probabilită prosperitate. Perioada secolelor II-I a. Chr. este cea mai dificilă pentru piețele economice dobrogene, monedele coloniilor vest-pontice trădând criza ce se manifestă profund în societate, în primul rând politic și apoi comercial, apărând monede de argint din Thasos, Macedonia Prima, Dyrhachium și denari romani republicani.

Pentru secolele V-I putem întredede și ipotetice strategii de comerț, siguranța negustorilor și posibilitatea de garantare și securizare a ocupației lor fiind trădată de "folosirea" de către ei în special a malului drept dunărean și a celui de pe litoral din spațiul dobrogean, descoperirile din centrul regiunii fiind rare. Prin politica lor economică au reușit să aducă de pe țărmurile Pontului Euxin în mediul autohton o civilizație superioară, impusă și prin mecanisme monetare incipiente, influențele fiind incontestabile, aspirate de comunitățile locale într-un proces complex ce a lăsat urme adânci reliefate și prin diferite forme specifice ale simbiozei greco-autohtone.

În sfârșit, descoperirea tuturilor acestor monede în teritoriul istro-pontic dovedește participarea activă a Dobrogei la schimburile de bunuri materiale și spirituale ce au avut loc în bazinul Mării Negre, oferind, cu un indice de probabilitate acceptabil, sugestii privind teritoriile spre care se îndreptau aceste schimburi și legăturile politice (amplarea și dinamizarea lor) sau uneori doar direcții geografice.

1. Comunicare susținută în cadrul Sesiunii de Comunicări Științifice "Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos", ediția a X-a, Călărași, 12-14 octombrie 2001.
2. Mă refer la cronicile numismatice apărute în *Izvestija Sofia* sub semnătura lui Th. Gerasimov și a Jordankoi Jurukova din *Arheologia*.
3. P. Alexandrescu, *SCIVA*, 25, 1974, 2, p. 215;
4. A. Avram, *Symposia Thracologica*, 7 1989, p. 83;
5. V. Mihăilescu-Bîrliba, *Dacia Răsăriteană în secolele V-I î.e.n. Economie și monedă*, Iași, 1990, p. 43;
6. E. Condurachi, *Daco-Romania Antiqua*, București, 1988, p. 95-103; C. Preda, *Pontica*, 7, 1974, p. 143;
7. C. Preda, H. Nubar, *Histria III. Descoperirile monetare 1914-1970*, București, 1973, p. 50;
8. *Ibidem*, p. 49;
9. V. Mihăilescu-Bîrliba, *op. cit.*, p. 53-54;
10. G. Talmațchi, *Analele Universității "Dimitrie Cantemir"*, 4, 2000, sub tipar (în continuare AUCD);
11. A. Vertan, G. Custurea, *Pontica*, 13, 1980, p. 348, nr. 114;
12. G. Talmațchi, *loc. cit.*;
13. Inedită, s-a descoperit la Histria între anii 1967-1970 și a făcut parte din colecția dr. Mircea Alexandrescu, acum în col. MINAC nr. 54259; Vezi A. Vertan, G. Custurea, *Pontica*, 19, 1986, p. 297;
14. C. Moisil, *BSNR*, 10, 1913, p. 63, nr. 23; C. Preda, *SCIV*, 17, 1966, 2, P. 368; I. Karayotov, *Numismatic and Sphragistic Contributions to ancien and medieval History of Dobroudja*, Internațional Symposium, Dobrich, 1993, Dobroudja, 12, 1995, p. 27, nr. 1, p. 35, nr. 29, p. 36, nr. 47, p. 37, nr. 56-57; M. Petrescu Dîmbovița, *SCȘ*, Iași, 11, 1951, 1-2, p. 4; G. Talmațchi, *loc. cit.*; C. Preda, H. Nubar, *op. cit.*, p. 138, nr. 797-798;
15. G. Talmațchi, *loc. cit.*;
16. C. Preda, H. Nubar, *op.cit.*, p. 139, nr. 799;
17. C. Preda, *SCN*, 7, 1980, p. 36, nr. 10; B. Mitrea, *Dacia*, NS, 25, 1981, p. 383, nr. 28; G. Talmațchi, *Analele Dobrogei*, 6, 2000, 1, p. 24-25, nr. 110-118;
18. *Ibidem*, p. 26, nr. 119;
19. *Ibidem*, p. 24, nr. 105-109;
20. V. Canarache, *SCN*, 1, 1957, p. 68-72; G. Talmațchi, *Istros*, 9, Brăila, 2000, sub tipar; Idem, *Analele Dobrogei*, 6, 2000, 1, p. 26, nr. 120;
21. *Ibidem*, p. 26, nr. 122;
22. O. Mărculescu, *BSNR*, 70-74, 1976-1978, P. 75-79; B. Mitrea, *Dacia*, NS, 28, 1984, p. 105, nr. 17; Idem, *Dacia*, NS, 19, 1976, p. 288, nr. 18; Idem, *BSNR*, 124-128, 1976-1980, p. 569, nr. 33;
23. G. Talmațchi, *loc. cit.*, p. 27, nr. 125;
24. B. Mitrea, *SCIV*, 21, 1970, 2, p. 333, nr. 4; Idem, *Dacia*, NS, 14, 1970, p. 467-469, nr. 4; G. Talmațchi, AUCD, sub tipar;
25. R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 7, 1974, p. 397, nr. 252;
26. Inedită;
27. A. Vertan, G. Custurea, *Pontica*, 14, 1981, p. 332, nr. 254;
28. Gh. Poenaru-Bordea, *SCIV*, 21, 1970, 1, p. 133-144; M. Bucovață, *Necropole elenistice la*

- Tomis, Constanța, 1967, p. 13; I. Karayotov, *loc. cit.*, p. 27, nr. 1; C. Moisil, *loc. cit.*, p. 63, nr. 23; G. Talmațchi, *Analele Dobrogei*, p. 26, nr. 123-124;
29. Gh. Poenaru-Bordea, *loc. cit.*, p. 133;
30. O. Iliescu, *Cercetări Numismatice*, 2, 1979, p. 8;
31. E. Oberlander-Târnoveanu, *Pontica*, 11, 1978, p. 76, nr. 17; G. Talmațchi, *AUCD*, sub tipar;
32. R. Ocheșeanu, *Pontica*, 7, 1974, p. 199-200, nr. 1-3; E. Oberlander-Târnoveanu, *Peuce*, 8, 1980, p. 251;
33. Pentru descoperiri noi vezi la G. Talmațchi, *Istro-Pontica*, Tulcea, 2000, p. 394, nr. 1, 2, 3; C. Chiriac, S. Grămăticu, G. Talmațchi, C. Nicolae, *Pontica*, 32, 1999, p. 318, nr. 1; G. Talmațchi, *AUCD*, sub tipar (tip Inotești-Răcoasa la Păciul lui Soare – jud. Constanța; la Cheia – jud. Constanța s-a descoperit o piesă tip Vârteju-București, inedită);
34. C. Chiriac, S. Grămăticu, G. Talmațchi, C. Nicolae, *loc. cit.*, p. 331;
35. C. Moisil, *CNA*, 17, 127-128, 1943, p. 156, nr. 2; T. Gherasimov, *Izvestija Sofia*, 22, 1957 (1959), p. 365; S. Grămăticu, *Cercetări Numismatice*, 7, 1997, p. 23-26;
36. I. Procopov, D. Vladimirova-Aladjova, *Numismatic and Sphrogistic contributions to ancien and medieval History of Dobroudja*, International Symposium, Dobrich, 1993, Dobroudja, 12, 1995, p. 53;
37. Inedită;
38. B. Mitrea, *SCIV*, 18, 1967, 1, P. 193, NR. 11; Idem, *Dacia*, NS, 11, 1967, p. 380, nr. 11;
39. Idem, *Dacia*, NS, 19, 1976, p. 288, nr. 20;
40. E. Chirilă, I. Pop, *Apulum*, 7, 1968, 1, p. 163, nr. 46;
41. C. Moisil, *BSNR*, 17, 1922, P. 158; Idem, *CNA*, 17, 127/128, 1943, p. 156 ; Idem, *Balcania*, 7, 1944, 1, p. 11 ;
42. G. Talmațchi, *loc. cit.*;
43. I. Procopov, D. Vladimirova-Alodjova, *loc. cit.*, p. 53;
44. *Ibidem*;
45. E. Oberlander-Târnoveanu, *Pontica*, 11, 1978, p. 84, nr. 54/55;
46. G. Talmațchi, *loc. cit.*;
47. *Ibidem*;
48. E. Oberlander-Târnoveanu, *loc. cit.*, p. 84-85;
49. *Ibidem*, p. 85, nr. 57;
50. Inedită;
51. R. Ocheșeanu, *Pontica*, 4, 1971, p. 83; Gh. Poenaru-Bordea, *Pontica*, 7, 1974, p. 219-238;
52. C. Paraschiv-Talmațchi, G. Talmațchi, *Analele Dobrogei*, 6, 2000, 1, p. 52, nr. 157;
53. Inedită;
54. G. Talmațchi, *Pontica*, 31, 1998, p. 283-284;
55. Idem, *Analele Dobrogei*, 4, 1998, 1, p. 25-34, cu întreaga bibliografie arheologică și numismatică;
56. L. Buzoianu, *Civilizația greacă în zona vest-pontică și impactul ei asupra lumii autohtone (sec. VII-IV a. Chr.)*, Ovidius University Press, Constanța, 2001, p. 295;
57. I. Winkler, *BSNR*, LXX-LXXIV (1976-1980), p. 111-121.